

Sivil Toplum

Sivil toplum kavramının kökeni çok daha öncelere gitse de, bu kavram 20. yüzyılda, özellikle 1990'larda çok tartışılan bir siyaset bilimi kavramı hâline geldi. Berlin Duvarı'nın yıkılışını (1989) izleyen tarihlerde Doğu Avrupa ülkelerinde meydana gelen siyasal rejim değişiklikleri ve bu ülkelerin demokrasiyle ilişkileri, sivil toplumun merkeze konduğu bir perspektiften tartışıldı.¹ Bunun yanı sıra, başlangıcı 1960'lara dayansa da özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler de sivil toplum kavramı çerçevesinde anlaşılmaya çalışıldı. Feminizm, eşcinsel özgürlük hareketi, barış hareketi, çevrecilik gibi, çeşitli baskı biçimlerini sorgulayan ve sınıf temelli olma iddiası taşımayan bu hareketler, makro iktidar ilişkilerinin ve egemen devlet kurumlarının dışında ortaya çıkmış, sivil topluma özgü hareketler olarak tanımlandı.² Yine 'refah devleti'ne yönelik eleştiriler de sivil toplum kavramını tekrar gündeme getirdi. Devletçilikle birlikte, refah devletinin serbest piyasaya yaptığı müdahaleler de eleştirildi. Refah devletinin krizi, devletin sivil topluma müdahalesinin meşruiyetinin sorgulanmasını da beraberinde getirdi.³ Dolayısıyla her tür devlet müdahalesinden 'özgürleşmiş' bir piyasa savunusu, bireyciliğin alanı olarak sivil toplum kavramını gündeme getiriyordu. Kısacası, sivil toplum kavramına olumlu değerler yükleyen bir anlayış 1980'li ve 1990'lı yıllarda dünya çapında yaygınlaştı.

Devlet-sivil toplum ayrımı

Sivil toplumu merkeze alan, sivil toplumu demokrasi ile ilgili konularda bir tür çözüm olarak görüp takdir eden yaklaşımlarda ortak nokta, devlet ile sivil toplum arasında bir karşıtlık, bir ikilik kurmuş olmalarıdır. Demokrasinin,

1 John Keane, "Giriş", *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 10-11.

2 Keane, "Giriş", 21-22; Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx* (İstanbul: Alan, 1987), 9-10.

3 Keane, "Giriş", 18.

özgürlüğün, çoğulluğun, gönüllü örgütlenmenin ve siyasal mücadelenin alanı olarak tanımlanan sivil toplum, baskıcı ve müdahaleci devletin karşısına koyulmakta ve olumlanmaktadır. Farklı bir ifadeyle, sivil toplumun tanımı devletle olan karşıtlığına referansla yapılmaktadır. Sivil toplum üzerine yapılan tartışmaların pek çoğunun temelinde, sivil toplum ve devlet arasında olduğu varsayılan bu ayrım ya da karşıtlık yatmaktadır.

Sivil toplum kavramının ya da devlet-sivil toplum ayrımının ortaya çıkışı genellikle Thomas Hobbes'un (1588-1679) siyasal düşüncesine dayandırılrsa da, 18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ve sivil toplumun aynı anlama geldiği, birbirinin yerine kullanıldığı ileri sürülür.⁴ Ancak 18. yüzyılda, Adam Ferguson'un (1723-1816) "An Essay on the History of the Civil Society" ["Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme"] (1767) adlı çalışmasında olduğu gibi, devlet ve sivil toplumun birbirinden farklı alanları tanımlayan kavramlar olarak kullanılmaya başlandığı görülür. Ferguson, bu çalışmasında modern sivil toplumların ikileminden söz etmektedir: Modern sivil toplum kendi varlığını sürdürürebilmek için egemen, anayasal bir devlete gereksinim duyar; ama bu devlet aynı zamanda yurttaşların sivil özgürlükleri ve bağımsız örgütlenme kapasitesi için bir tehdit oluşturmaktadır. Ferguson'un bu ikilemi aşmak için önerdiği çözüm, yurttaş örgütlenmelerinin artmasıdır. Yani, bağımsız örgütlenmelerin ortaya çıkması modern sivil toplumun varlığı ve gelişmesi için elzemdir. Ferguson, bir anlamda "sivil toplum içinde bir sivil toplum gelişmesini" önermektedir.⁵ Ferguson, sivil toplumu, devletten ayrı bir alan olarak tanımlamasa da onu merkezi anayasal devletin karşısında konumlandırarak çağdaş sivil toplum-devlet ilişkisi algısının temelini atmıştır.

Sivil toplum kavramının tarihi söz konusu olduğunda ele alınması gereken bir diğer düşünür Georg Wilhelm Friedrich Hegel'dir (1770-1831). Hegel, sivil toplumu ihtiyaçların, polis, hukukun, ortaklıkların ve pazar ekonomisinin alanı olarak tanımlar. Ancak Hegel'in iki devlet tanımı vardır: Biri hükümdar, yürütme ve meclisten oluşan siyasal devlet, diğeri gelenek, din ve ahlak ile birleştirilen etik bir toplum olarak tanımlanan evrensel devlet. Hegel'in bu devlet tanımı aslında devlet ve sivil toplum arasında karşılıklı bir ilişki tanımladığını göstermektedir. Zira aile, sivil toplum ve siyasal devlet, etik hayatın, yani evrensel devletin uğraklarıdır. Nitekim sivil toplum içinde tanımladığı polis ve şirketler/ortaklıklar, devletin sivil topluma, siyasal alanın parçası olan zümre meclisiye (*estate assembly*) sivil toplumun devlete nüfuzunu göstermektedir.⁶ Yine de Hegel'de devlet ve sivil toplum arasında

4 John Keane, "Despotizm ve Demokrasi", *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 48; Zbigniew A. Pelczynski "Dayanışma ve Polonya'da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu, 1976-1981", *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 388.

5 Keane, "Despotizm ve Demokrasi", 54-59.

6 Mark Neocleous, *Administrating Civil Society: Towards a Theory of State Power* (Londra: Macmillan, 1996), 2-5.

bir karşılıklılık ilişkisinin tanımlanması, devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrı iki alan olarak görülmediği anlamına gelmez.⁷ Bu ilişki karşılıklılık temelinde tanımlansa da sonuçta sivil toplum ve devlet arasında bir ayrım öngörülmektedir.

Bugünkü yaygın sivil toplum tanımının ve devlet-sivil toplum karşıtlığının temsilcileri olarak John Keane, Jean L. Cohen ve Andrew Arato, ve Ernest Gellner gibi isimler görülebilir. Örneğin Gellner'e göre sivil toplum, iktidar tekelinin yani devlet iktidarının egemenliğinin kurulmasını önleyen hükümet-dışı örgütler kümesidir.⁸ Keane içinse sivil toplum, potansiyel olarak otoriter, özgürlüğü kısıtlayıcı despotik devlet karşısındaki özel özgürlük alanıdır.⁹ Hâkim yaklaşım içinde devlet ve sivil toplumu bir karşıtlık içinde tanımlayan görüşlerden başka, sivil toplumu ekonomi ve devlet alanları arasındaki bir aracı olarak kavrayan görüşler de mevcuttur. Örneğin Cohen ve Arato, sivil toplumu, siyasal partilerin, siyasal örgütlerin, parlamentonun oluşturduğu siyasal toplumdan ve firmaların, ortaklıkların oluşturduğu üretim, dağıtım örgütlerini kapsayan ekonomi alanından ayırır. Onlara göre sivil toplum, ekonomi ve devlet arasında yer alan, özellikle gönüllü örgütleri, toplumsal hareketleri ve kamusal iletişim formlarını kapsayan, sınıf temelli olmayan kolektif bir eylem alanıdır.¹⁰

Devlet ve sivil toplum ikiliğini yaklaşımlarının merkezine koyan sivil toplum savunucuları, devlet baskısına karşı, devletin etkinlik alanının sınırlanmasını önerir; bunun da sivil toplum içinde devlete karşı baskı kurarak ve bu baskıyı örgütleyerek gerçekleşeceğini ileri sürer. Sivil toplum içindeki bağımsız

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, bujuva toplumuna özgü devlet-sivil toplum ayrımının en kapsamlı ve yetkin çözümlerlerinden birini yapmıştır. Ancak Hegel, bu ikiliği mutlaklaştırmış, bu da sivil toplum eleştirisinin sınırlarını oluşturmuştur.

7 Hegel'in sivil toplum ve devlet ikiliği çerçevesinde düşündüğüne ve buna eleştirel yaklaşmadığına dair değerlendirme için bkz. Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi*, 153-165.

8 Ernest Gellner, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals* (London: Penguin, 1994), 5.

9 Keane, "Despotizm ve Demokrasi", 89-90.

10 Jean L. Cohen ve Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory* (Cambridge: MIT, 1992), 1x, 2.

kurumlar ve örgütler aracılığı ile siyasal iktidarın sınırlanacağını, kontrol edileceğini ve meşrulaşacağını savunurlar. Özellikle karmaşık, farklılıkları içinde barındıran, heterojen bir sivil toplumun varlığı, demokrasinin temel bir koşulu olarak sunulur.¹¹

Bu bağlamda sivil toplum, siyaset bilimi literatüründe hem yeni toplumsal hareketlerin doğasını ve özelliğini kavramada kilit bir kavram olarak yer alır, hem de demokrasi kuramlarının yeniden biçimlendirilmesinde ve tartışılmasında önemli bir yer tutar. Örneğin Cohen ve Arato'ya göre, demokratik siyasal kültürü canlı tutan şey sivil toplumun özerkliği ve daha da demokratikleştirilmesini savunan toplumsal hareketlerdir.¹² Özellikle çevre, kadın, barış gibi daha küresel konularda örgütlenen yeni toplumsal hareketler, devlet dışında yeni iktidar merkezleri oluşturmuştur. Bu anlamda siyasal, iktisadi ve kültürel aktörler, iktidarın yeni taşıyıcıları durumundadırlar. Yeni toplumsal hareketler, yurttaşlara ulus devlet dışında katılabilecekleri, taleplerini ve farklılıklarını iletebilecekleri yeni alanlar yaratmış, seçenekler sunmuştur.

Sivil toplumun heterojen ve karmaşık yapısını, demokrasinin varlığının ve gelişmesinin garantisi olarak gören bu sivil toplumcu yaklaşım, liberal demokrasinin özgür sivil toplumu garanti altına alan siyasal ve hukuksal biçimini, yani liberal demokrasinin toplumsal, siyasal, özel ve hukuksal kurumlarını takdir eder, olumlar. Öte yandan, bu yaklaşımın temsilcileri liberal demokrasinin ya da modernleşmenin kapitalizmle özdeşleştirilmesini, mülkiyet temelli açıklamalar ekseninde yorumlanmasını ve sonuçta modernleşmenin ve liberal demokrasinin getirdiği kazanımların göz ardı edilmesini eleştirir ve Marksizmin sınırlılıklarının bunlar olduğunu ileri sürerler.¹³ Sivil toplumcu yaklaşıma göre Batı demokrasileri, sivil toplumun gelişmesini garanti altına alarak yeni bireysel özgürlükler ve eşitlik için alanlar yaratmıştır. Onlara göre, ekonomik indirgemeci olarak tanımladıkları ve kapitalizmi merkeze koyan Marksist yaklaşımlar bu farklılıkları ve kazanımları görmedikleri için sorunludur.

Öte yandan yukarıdaki sivil toplumcu sava karşı, liberal demokrasi ya da modernleşmeyle, devlet ve sivil toplum ayrışmasının sağladığı varsayılan özgürlüklerin yanı sıra yeni tür baskı ve egemenlik tarzlarının da ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Bu karşı yaklaşıma göre sivil toplum savunucuları, piyasanın, insanın tüm eylem ve değerlerini kendi işleyişine tabi kılan zorlayıcı, baskı kurucu mekanizmalarını ve bütüncül gücünü göz ardı etmektedirler.¹⁴

11 Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması* (İstanbul: İletişim, 2008), 287, 301.

12 Cohen ve Arato, *Civil Society and Political Theory*, 19-20.

13 Jean L. Cohen, *Class and Civil Society: the Limits of Marxian Critical Theory* (Amherst MA: University of Massachusetts Pres, 1982), 24.

14 Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, 290-291.

Yukarıda ele alındığı gibi, sivil toplum kavramı veyahut sivil toplum ve devlet arasındaki ayrım, siyaset bilimi literatüründe demokrasi ve yeni toplumsal hareketlere ilişkin kuramların merkezinde yer almaktadır; ancak bunun yanında, karşılaştırmalı analizlerde de kullanılan bir kavramdır. Özellikle Doğu-Batı arasında yapılan karşılaştırmalarda sivil toplum kavramı merkezi bir yer işgal eder. Batı'daki toplumların temel özelliği gelişmiş bir sivil toplum olarak ortaya konurken, Doğu toplumlarında devletten bağımsız bir sivil toplumun yokluğu vurgulanır. Değişmeyen, modernleşmeyen ve neredeyse tarih dışı bir 'Doğu' fikrine dayanan Oryantalist görüşe göre, Doğu toplumlarının temel özelliklerinden biri, bireyler ve devlet arasında ilişkiyi düzenleyen arabulucu kurumlar ağının yani sivil toplumun yokluğudur; sivil toplum, Batı ya da Avrupa toplumlarındaki siyasal yaşamı tanımlayan temel kavramdır ve Doğu toplumları ile Batı toplumlarını ayıran çok önemli bir unsurdur.¹⁵ Bu anlamda, devlet ve sivil toplum ayrışması, sadece Batı'ya özgü gelişmenin bir parçası olarak görülür; bu ayrışma özel bir siyasal biçimin yani Batı demokrasisinin temelini oluşturmaktadır. Öte yandan, Doğu toplumlarında böyle bir devlet-sivil toplum ayrışmasının yaşanmamış olması bu toplumdaki siyasal despotizmi açıklamaktadır. Batı'daki devlet-sivil toplum ayrışmasını yaşamayan ve burjuva kültürünün zayıf olduğu toplumlar, hem iktisadi hem de siyasi olarak geridedirler.¹⁶

Devlet-sivil toplum ikiliğinin eleştirisi

Devlet-sivil toplum ikiliği, yalnızca liberal demokrasi tartışmaları içinde merkezi bir konum işgal etmez; Marksizm içinde de bu kavram çifti önemli bir yer işgal etmektedir. Marksizm içinde, özellikle devlet-sivil toplum arasındaki ayrımın tarihselliği vurgulanmış ve bu ayrımın kendisi sorgulanmıştır. Ancak Marksizm içinde de devlet-sivil toplum ilişkisini belli bir karşıtlık içinde ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Karşılaştırmalı analizler de aslında her iki akımın, yani sivil toplum savunucularının ve bazı Marksist yaklaşımların ortaklaştığı bir alanı oluşturmaktadır. Örneğin Perry Anderson, bu alanda devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi karşıtlık temelinde tanımlayan Marksist yaklaşımların iyi bir temsilcisidir.

Anderson, Antonio Gramsci'yi (1891-1937) eleştirdiği makalesinde, kapitalizmin siyasal-ideolojik üstyapıları arasında bir ayrım çizgisi çizmenin gerekliliğinden ve ancak bu biçimde Batı'daki burjuva demokrasilerinin özgüllüğünün ortaya çıkabileceğinden bahseder. Sivil toplumun ve devletin sınırlarının iyi çizilmesi gerektiğini ileri sürer ve bu kavram çiftinin sabit, kategorik olarak kavramsallaştırılmaları gereğini vurgular. Anderson'a göre

15 Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm, Globalizm*, çev. İbrahim Kaypakkaya (İstanbul: Anka, 2003), 48.

16 Turner, *Oryantalizm*, 57.

devlet-sivil toplum ayrımı muğlaklaşırsa, devlet dışındaki üstyapıların özgün rolü ve etkisi yanlış değerlendirilmiş olur.¹⁷ Onun Gramsci eleştirisi üzerinden temellendirdiği bu yaklaşım, devlet-sivil toplum ayrımına özel bir önem atfetmekte, bu ayrımı Batı toplumları için ayırt edici bir unsur olarak görmekte ve dolayısıyla devlet-sivil toplum ayrımını kendi analizinin merkezine oturtmaktadır. Anderson'ın sivil toplum kavrayışını hakkıyla tartışmak ve eleştirileri anlamak için Marksizm içinde sivil toplum tartışmalarının en önemli figürü olan Gramsci'yi daha ayrıntılı ele almak gerekiyor.

Gramsci, zaman zaman Marksizm içindeki sivil toplum ve üstyapı kuramcısı olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşe katılan bazı yazarlar Gramsci'nin Marx'ın aksine, sivil toplumu iktisadi ilişkiler açısından ayırarak daha çok üstyapıya ait ideolojik ve kurumsal özelliklerle ilişkilendirdiğini ve rızanın kurulmasında ve hegemonyanın tesis edilmesinde işlevi olan, ideolojik araçların işlediği bir alan olarak tanımladığını ileri sürerler.¹⁸ Örneğin Bobbio'ya göre Gramsci'nin kullandığı rıza/zor, hegemonya/tahakküm gibi ikilikler, devlet ve sivil toplum arasındaki karşıtlığına denk gelir.¹⁹ Yani rıza, hegemonya sivil toplumda örgütlenirken, zor ve diktatörlük devlete ait özelliklerdir.

Öte yandan Anderson'ın eleştirilerini izlersek, Gramsci'nin kuramında devlet-sivil toplum ilişkisi üç farklı şekilde kavramlaştırılmış, bu ilişkiye ait üç model tanımlanmıştır (karşıtlık, kapsama, aynılık): İlk modelde Doğu devlet, zor, baskı ve manevra savaşı ile özdeşleştirilirken, Batı sivil toplum, rıza, hegemonya ve mevzi savaşıyla özdeşleştirilir. Yani bu modelde devlet ve sivil toplum birbirine karşıt tanımlanır. İkinci model, sivil toplum ve devletin belli bir dengede olduğu, hegemonyanın hem devlet (siyasal toplum) hem de sivil topluma yayıldığı, devletin sivil toplumu kapsadığı, kuşattığı bir modeldir. Üçüncü modeldeyse Gramsci, devlet ve sivil toplum ayrımını reddeder; burada ayrı bir sivil toplum kavramı yoktur, devlet sivil toplumla özdeştir. Anderson, bu farklı kavramlaştırmaların varlığını, Gramsci'nin kuramındaki bir hata, bir tutarsızlık olarak nitelendirmektedir.²⁰

Oysa Gramsci'nin devlet ve sivil toplum ilişkisinin doğasına yönelik kavrayışı daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Öncelikle bu farklı modeller hata ya da tutarsızlık değil, somut tarihsel durumlarda yani özgül bir tarihsel konjonktürde, devlet-sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliğini analiz etmeye yardımcı olan farklı araçlar olarak görülebilir.²¹

17 Perry Anderson, *Gramsci, Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel (İstanbul: Salyangoz, 2007).

18 David McLellan, *Marxism after Marx: an Introduction* (Londra: Macmillan, 1979), 188; Norberto Bobbio, *Democracy and Dictatorship* (Cambridge: Polity, 1989), 29.

19 Bobbio, *Democracy and Dictatorship*, 30.

20 Anderson, *Gramsci*.

21 John Urry, *The Anatomy of the Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State* (Londra: Macmillan, 1981), 22-23.

Farklı tarihsel ve somut koşullarda devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin biçimi de farklılaşmaktadır. Bu çerçevede Gramsci'nin kuramı, özgül tarihsel koşullardan kaynaklanan farklılıkları anlamada önemli araçlar sağlar.

Burada vurgulanması gereken nokta, Gramsci'nin kuramındaki devlet-sivil toplum ayrımının yalnızca metodolojik bir ayrım olduğu, Gramsci'nin gerçekte devlet ve sivil toplumu tek ve benzer gördüğüdür.²² Gramsci'nin bu eğiliminin Karl Marx'ın (1818-1883) devlet-sivil toplum ayrımına yönelik aşağıda ele alınacak olan eleştirel yaklaşımıyla benzerliği dikkat çekicidir. Ayrıca, Gramsci'nin Batı'da ve Doğu'da devlet-sivil toplum ilişkisinin niteliğine ilişkin yaklaşımını tartışırken sık sık kullanılan pasaj da farklı yorumlanabilir:

Gramsci, "Rusya'da devlet her şeydir, sivil toplum ilkel ve peltemsidir. Batı'daysa devlet ve sivil toplum arasında uygun bir ilişki vardır"²³ demiştir. Bu alıntı Gramsci'nin devlet ve sivil toplumu karşıtlık temelinde ve Doğu-Batı farklılığını ortaya koyan bir unsur olarak gördüğüne dair bir kanıt olarak sunulur. Ancak, Anne Showstack Sassoon, Anderson'ın bu alıntıyı yanlış yorumladığını, bunu Doğu-Batı üzerinden, coğrafi karşıtlık temelinde yanlış okuduğunu ileri sürer. Sassoon'a göre, devlet-sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliği bahsedilen devletin feodal ya da modern karakterde olmasıyla ilişkilidir²⁴; coğrafi farklılık bunu açıklamaz.

Daha genel anlamda, Gramsci gerçekte devlet ve sivil toplumu birbirinden ayrı görmez, bu ayrımın tarihselliğini vurgular. Devlet/sivil toplum ikiliğinin yanı sıra, maddi aktiviteler/düşünsel aktiviteler, öznel/nesnel süreçler, zor/rıza, altyapı/üstyapı gibi Gramsci'nin kuramında önemli bir yer tutan kavram çiftleri ya da ikilikler organik ayrımlar değil analitik ayrımlardır.²⁵ Yani bu ayrımlar düşünce düzeyindeki, metodolojik ayrımlardır; toplumsal gerçeklikte bu olgular birbirinden ayrı değildir. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde serbest pazar yanlılarını kastederek şöyle bir tespit yapmaktadır:

Yalnızca metodolojik bir ayrım olan politik toplum ve sivil toplum ayrımını organik olarak sunuyorlar. Ekonomik aktivite sivil topluma özgüdür; devlet ona müdahale etmemelidir. Ama gerçekte devlet ve sivil toplum bir olduğu için, *laissez-faire* de bir tür devlet regülasyonudur.²⁶

22 Christine Buci-Glucksmann, *Gramsci and the State* (Londra: Lawrance and Wishart, 1980), 93; Antonio Gramsci, *Selections From Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971), 160.

23 Gramsci, *Prison Notebooks*, 238.

24 Anne S. Sassoon, *Gramsci's Politics* (Minneapolis: University of Minnesota, 1987), 114.

25 Esteve Morera, *Gramsci's Historicism: A Realist Interpretation* (Londra: Routledge, 1990), 56-57, 127; Mehmet Yetiş, "Antonio Gramsci", *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler C.1*, der. Çetin Veysel (İstanbul: Etik, 2009), 119-172.

26 Gramsci, *Prison Notebooks*, 160.

Buradan Gramsci'nin devlet-sivil toplum ayrımını verili, tarih dışı bir ayrım olarak görmediği, ayrımın kendisine de eleştirel baktığı görülebilir.²⁷ Aslında devlet-sivil toplum ayrımının eleştirisi, devlet-sivil toplum arasındaki ayrışmanın tarihselliğine yapılan vurgudan kaynaklanmaktadır.

Marx ve Marx'ın izleyicileri sivil toplumun devletten ayrışma sürecini, başka bir ifadeyle siyaset-ekonomi ayrımının tarihselliğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşım, sivil toplumun ya da iktisadi alanın devletten ayrışmasını kapitalist üretim ilişkilerine özgü tarihsel bir gelişme olarak değerlendirir. Siyaset-ekonomi ayrımı, yani sivil toplumun devletten ayrışması, kapitalist üretim ilişkisi biçiminin sürekliliği ve yeniden üretilmesi için elzemdir.²⁸

Örneğin Marx *Yahudi Sorunu* isimli çalışmasında, feodalizmde sivil toplumun doğrudan siyasi bir nitelik taşıdığını, yani mülkiyet, aile, çalışma tarzı gibi sivil topluma ait öğelerin, senyörlük, feodal zümre ve korporasyonlar/loncalar gibi biçimlerle siyasal yaşam düzeyine çıkarıldığını; feodalizmin bu yapıları yıkıldığında bir ayrışma yaşandığını ileri sürer. Kapitalizmle birlikte sivil toplumun siyasal karakteri ortadan kalkmıştır; sivil toplum ihtiyaçların, emeğin ve özel çıkarın alanı hâline gelmiştir. Siyasal devletin oluşması ve sivil toplumun, birbirleriyle ilişkileri hukuka bağlı olan bağımsız bireylere ayrışması aynı sürecin öğeleridir.²⁹ Dolayısıyla devlet ve sivil toplum aynı tarihsel, toplumsal gerçekliğin tamamlayıcı parçalarıdır ve bu yüzden kapitalist üretim ilişkilerinin kurulması ve devam etmesinde eşit güce ve öneme sahiptir.³⁰

Hem Marx hem de Gramsci için devlet ve toplumun, ya da yaşamın kamusal ve özel, siyasal ve iktisadi yönlerinin biçimsel ayrışması (ayrışmış görünmesi) kapitalizmin tarihsel gerçekliğine içkindir.³¹ Yani sivil toplumun devletten ayrı bir özgürlükler, özel çıkarlar alanı olarak görünmesinin altında kapitalist üretim ilişkilerinin işleyiş mekanizması vardır; bu mekanizmanın işleyişi de bu ayrışma görüntüsüne bağlıdır.

Sivil toplumun devletten ayrışmasının tarihselliğini vurgulayan ve bu kavramların tarih dışı kategoriler olmadığını gösteren eleştirel yaklaşım, devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrı düşünülmeceğini, devlet-sivil toplum karşıtlığının belli bir üretim biçimine özgü bir görünüm, bir biçim olduğunu iddia eder. Bu da devlet ve sivil toplum ayrımının sorgulanmasını ve bu alanların birbirinden bağımsız ve birbirine karşıt alanlar olarak

27 Mehmet Yetiş, "Antonio Gramsci".

28 Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution* (Oxford: Blackwell, 1985), 185-186; Paul Thomas, *Alien Politics* (Londra: Routledge, 1994), 5-6.

29 Karl Marx "On the Jewish Question", *Marx Engels Collected Works* V. 3, 146-174 (New York: International Publishers, 1975), 165-166, 167.

30 Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power* (Cambridge: CUP, 1995), 23; Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch*, 185-186.

31 Rupert, *Producing Hegemony*, 31-33.

görülmesinin eleştirisini getirir. Böylece devlet ve sivil toplum alanlarını tanımlamak için kullanılan baskıcı ya da demokratik gibi sıfatlar da sorgulanır ve tarihselleştirilir.

Sonuç

Sivil toplum kavramı, liberal demokratik yaklaşım ve Marksist yaklaşım içinde tartışmalı bir alanı işgal etmektedir. Sivil toplum savunusu ya da sivil toplumsalcuk daha çok liberal-demokratik yaklaşım içinde yapılırken, sivil topluma ve devlet-sivil toplum ayırımına yönelik eleştiriler de Marksizm içinden temellendirilmektedir. Sivil toplumsalcu yaklaşımlar, sivil toplumu devletin ve de baskının karşısında konumlandırarak tanımlamıştır. Oysa devletin kendisi de açıklanmaya muhtaç bir kavram olduğundan, bu sivil toplum tanımı da bir belirsizlik içermektedir. Sivil toplumu 'sivil toplum' yapan ayrışmanın nasıl ortaya çıktığı sorgulanmadan, sivil toplum nedir, neyi kapsamaktadır gibi soruların yanıtlarının verilmesi pek mümkün değildir. Marksist bakış açısı, devlet-sivil toplum ayrışmasının ya da sivil toplumun ortaya çıkışının tarihsel kökenlerini ve gelişimini göstererek hem devletin hem de sivil toplumun, hem de bu iki toplumsal olgu arasındaki ilişkinin niteliğinin, somut tarihsel ve toplumsal yapıdan (kapalist üretim ilişkilerinden) ayrı düşünülemediğini göstermiştir. Sivil toplumun devletten ayrışması, Marksistlerin iddia ettiği gibi burjuva toplumlarına özgü, daha da önemlisi bu toplumsal yapının sürdürülmesi için gerekli olan bir biçimse, sivil toplumu özgürlüklerin gerçekleştiği bir alan olarak görmek, bu biçimi yeniden üretmek anlamına gelir. Her şeye rağmen sivil toplumun ya da devlet-sivil toplum çiftinin anlamlı bir çözümleme aracı olduğu kabul edilecekse, sivil toplum ve devlet arasında çizilecek sınırın ya da öngörülecek ayırımın yalnızca metodolojik bir ayırım olabileceğini unutmamak gerekiyor. Aksi takdirde 1989 sonrası politik gelişmelerin sivil toplum kavramı etrafında yarattığı kargaşaya benzer durumlar ortaya çıkacaktır. Bunun önlenmesi için ilk adım, devlet ve sivil toplumun toplumsal gerçeklikte aynı somut toplumsal ve tarihsel koşulların parçası ve ürünü olduğunu göz önünde bulundurmaktır. Gramsci'nin vurguladığı, metodolojik bir ayırımın, gerçek bir ayırım gibi sunulması ve görülmesi tehlikesine karşı, eğer devlet-sivil toplum kavramı çifti ya da sivil toplum kavramı toplumsal çözümlemelerde kullanılacaksa, eleştirel ve tarihsel bir perspektifin elden bırakılmaması gerekli görünüyor.

Kaynakça

- Anne S. Sassoon, *Gramsci's Politics* (Minneapolis: University of Minnesota, 1987).
 Antonio Gramsci, *Selections From Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971).
 Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm, Globalizm*, çev. İbrahim Kaypakaya (İstanbul: Anka, 2003).
 Christine Buci-Glucksmann, *Gramsci and the State* (Londra: Lawrance and Wishart, 1980).
 David McLellan, *Marxism after Marx: an Introduction* (Londra: Macmillan, 1979).

- Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Şahin Artan (İstanbul: İletişim, 2008).
- Ernest Gellner, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals* (Londra: Penguin, 1994).
- Esteve Morera, *Gramsci's Historicism: A Realist Interpretation* (Londra: Routledge, 1990).
- Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx* (İstanbul: Alan, 1987).
- Jean L. Cohen, *Class and Civil Society: the Limits of Marxian Critical Theory* (Amherst MA: University of Massachusetts Pres, 1982).
- Jean. L. Cohen ve Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory* (Cambridge: MIT, 1992).
- John Keane, "Despotizm ve Demokrasi", *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, çev. Levent Köker (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 47-90.
- John Keane, "Giriş", *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, çev. Levent Köker (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 9-43.
- John Urry, *The Anatomy of the Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State* (Londra: Macmillan, 1981).
- Karl Marx "On the Jewish Question", *Marx Engels Collected Works V. 3* (New York: International Publishers, 1975), 146-174.
- Mark Neocleous, *Administrating Civil Society: Towards a Theory of State Power* (Londra: Macmillan, 1996).
- Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power* (Cambridge: CUP, 1995).
- Mehmet Yetiş, "Antonio Gramsci", *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler C. 1*, der. Çetin Veysal (İstanbul: Etik, 2009), 119-172.
- Paul Thomas, *Alien Politics* (Londra: Routledge, 1994).
- Perry Anderson, *Gramsci, Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel (İstanbul: Salyangoz, 2007).
- Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution* (Oxford: Blackwell, 1985).
- Zbigniew A. Pelczynski, "Dayanışma ve Polonya'da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu, 1976-1981", *Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, çev. Ahmet Çiğdem (İstanbul: Ayrıntı, 1993), 385-404.

Okuma önerileri

- Chantal Mouffe, der. *Gramsci and Marxist Theory* (Londra: Routledge, 1979). [Özellikle Norberto Bobbio ve Jacques Texier'in yazdığı bölümler.]
- Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), [Özellikle 1. ve 8. bölümler.]
- Gülnur Savran, *Sivil toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx* (İstanbul: Alan, 1987).
- H. Tarık Şengül ve Oğuz Oyan, "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Türk-İş 1999 Yılı* C. 2 (Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi, 1999), 697-715.
- John Keane, der., *Sivil Toplum ve Devlet* çev. Levent Köker (İstanbul, Ayrıntı, 1993).
- Mehmet Yetiş, "Marx ve Sivil Toplum", *Praksis* 10 (2003), 35-72.
- Metin Çulhaoğlu, "Devlet, Sivil Toplum ve Demokratikleşme", *Sivil Toplum: Devletin Büyümesi*, der., İlker Maga (İstanbul: YGS, 2001), 19-65.